

Hans-Georg Gadamerrel

– *Nemrégiben magyarul is megjelent Igazság és módszer című könyve. Mit ért ön igazságon és módszeren? Miért tulajdonítanak ennek oly nagy jelentőséget a mai filozófiában?*

– A könyvek legtöbbjéhez hasonlóan, melyeket meghatározott elgondolással írtak, az *Igazság és módszer* kötet címe is utólag született. Nekem mégis úgy tűnik, hogy szerencsésen fejezi ki a filozófia problémáját a tudomány korszakában. Ugyanis a módszer fogalma nyilvánvalóan elválaszthatatlanul kötődik a „tudomány” fogalmához, noha ez antik fogalom: ennek alapján a modern tapasztalati tudományokat nem is nevezték volna tudománynak. A módszer Descartes és Galilei, valamint a XVII. század óta bevett fogalom. Az igazság és a módszer összefüggése egyértelmű: csak ami módszeres feldolgozásra került, az formálhat jogot az igazságra. A filozófia kérdése ez: vajon csak az lehet igaz, ami a matematizált természettudomány módszereivel objektíválható? Könyvem címe így egy kérdést is tartalmaz. Azt kérdezem, hogy csak a módszeres bizonyítás övezetében lelhető-e az igazság, avagy a módszeres bizonyítás is csak az elszegényedés jele, mely megnehezíti más belátások legitim elgondolását?

– *Mi a véleménye a hermeneutikáról? Miért fontos ma a hermeneutika?*

– Azt hiszem, hogy most vált igazán fontossá, mióta már nem a görögökkel kezdődő, a keresztény korszakon át az újkorig erő, egységes európai filozófiai tradícióban élünk, hanem más európai, valamint Európán kívüli kultúrákkal is párbeszédet kezdünk. A hermeneutika az a művészet, mely az érintkezési nehézségeket párbeszédben oldja föl. A hermeneutika a megértés művészete, egyúttal a félreértések elkerülésének és az egyetértés megtalálásának művészete is. Ez a mai világhelyzetben különösen sürgető feladat. Az európai civilizáció lassanként az egész földgolyóra kiterjeszti technikai és ipari formáit. Azonban az az életháttér, ami ezt a roppant emberi képességet hordozza, nagyon is különböző az eltérő kultúrákban, és talán ezért is lehet a hermeneutika nagyon tanulságos mindenki számára. Ezért tartom én a párbeszédet, amire a hermeneutika törekszik, a filozófia tulajdonképpeni feladatának.

A hermeneutika név régtől fogva ismeretes a teológiában és a jogtudományban is. Azt az eljárást jelenti, melynek révén az általános kijelentéseket konkrétan azokra a helyzetekre alkalmazzák, melyekben használatukra sor kerül. Tehát arra, amit Kant óta ítélőerőnek neveznek. Kant közismert megállapítása szerint nincs olyan szabály, mely megtanítaná a szabályok ésszerű alkalmazását.

– *Mit ért ön transzcendentális filozófián és miért tartja ma is fontosnak?*

– Az is kérdés, hogy a lényegében Kanttól kiinduló transzcendentális filozófiai tradíció ma mennyiben vitatandó gondolkodásforma. Ez a filozófia ugyanis a nagy metafizikai hagyomány örököse, maga a szó is visszavezet az antik hagyomány transzcendentáliáira. Ezek a gondolkodásnak azon alapfogalmait jelentik, amelyek nem korlátozódnak meghatározott valóságövezetekre (például a jó, az igaz, a szép, az egy, a létező, vagy akár a középkor más transzcendentáliái). Kant a modern tudomány ál-

láspontról mutatta ki, hogy még az úgynevezett tapasztalati tudományoknál is vannak ilyen átfogó, közös alapfogalmak. Ez volt az ő transzcendentalfilozófiai világa, és nekem úgy tűnik, hogy a régebbi metafizikai örökséget ennek révén sikerült a tudomány korszakába átmentenie. Ez a magyarázata annak, hogy a transzcendentális filozófia felhasználásával olyan helyzeteket is megkísérlünk leírni, amelyek túl vannak a kanti transzcendentalfilozófia horizontján.

– *Fontos-e ma a fenomenológia, avagy már meghaladottnak tekinthető?*

– Nem, nem hiszem, hogy a fenomenológia meghaladott lenne. Csak arról van szó, hogy a logikai hagyomány és a fenomenológia lehetőségei közti feszültség erőterében élünk. A fenomenológia éppen az az eljárás, mely sikeresen alkalmazható a tudományokkal szemben; ezért a lelegelevenebb diszciplína. A filozófia ma tudományelméletté vált. De a tudomány nem minden; éppoly kevésbé, mint ahogy a módszer sem az igazság. Ezért azt gondolom, hogy a fenomenológia, ez a Husserl, Scheler és mások által elsőként alkalmazott irányzat ma is igen aktuális: segít abban, hogy túllépjunk a tudományos szemlélet szűkösségén. Valójában – hogy nagyon népszerűen fejezzem ki magam – az antidogmatikus gondolkodást jelenti. A beszéd közben látottak leírására törekszünk, miközben tudjuk, hogy minden beszéd, az összes kijelentés csak a tisztánlátást elősegítő jelzés.

– *Időszerű-e ma a metafizika és a spekulatív gondolkodás?*

– Én úgy vélem, hogy ez a gondolkodás nem tegnapi keletű; az emberiség valamennyi nagy alkotása metafizikai kérdéseket vetett fel. Ezek nagy részét a vallások, továbbá a művészetek és az emberi civilizáció más alkotásai válaszolták meg. Szerintem az európai civilizáció különleges érdeme, hogy a filozófia ebben sajátos szerepet játszott. A görögök törekedtek először a vallás és a filozófia, a költészet és a filozófia szétválasztására. A mai világkultúra egyrészt görög kezdeteken alapuló tudományra, másrészt az emberiség másfajta válaszainak gazdag örökségére támaszkodhat. Ezért hiszem azt, hogy a filozófia nem korlátozódhat a tudományelméletre. A vallás, a költészet, a művészet olyan válasznak tekintendő, melyet a saját egzisztenciájához intézett alapkérdéseire kapott válaszul az ember. Az idő és az örökkévalóság, a vég és a halál, a születés és az eredet, a szabadság és a kötöttség olyan kérdések, melyek nem kötődnek az emberiség történetének egy meghatározott pillanatához. Ma is éppúgy érvényes kérdések, mint korábban bármikor voltak.

– *Mi a véleménye a filozófiai Isten-kérdésről? Beszélhetünk-e a filozófiában a Biblia és az egyház Istenéről, avagy csak mint logikai szükségszerűségről?*

– Azt hiszem, nem fogadhatom el az ön által felállított alternatívát. Úgy vélem, nem logikai szükségszerűség készíten bennünket arra, hogy emberként Istenről szóljunk. Ez alól én sem vagyok kivétel. De azt sem hiszem, hogy az ateisták kivételt jelentenek. Ők úgy beszélnek erről, mintha tudnák, hogy nincs, de nem tudják, hogy mit beszélnek... Kérdésére azt tudom felelni, hogy bizonyos értelemben – melyben azt hisszük, hogy tudatában vagyunk annak, amit a tudás jelent – nem tudjuk, hogy ismeri-e a filozófia az Isten-kérdést, avagy nem. (Az, hogy lehetséges-e teológia, nem ide tartozik.) Számunkra az a fontos, hogy ez a kérdés van; nem logikai szükségszerűségként, hanem az alapvető emberi tapasztalatok révén mindig újra felvetődő kérdésként.

– *Az imént már említette a költészetet. Mi a véleménye az ego és a szuper-ego szerepéről a költészetben? Úgy tűnik, hogy az én a filozófiában is meghatározó szerepet játszik.*

– Az *én* és a *felettes én* kifejezések, ha jól tudom, a pszichoanalízisből erednek. A felettes én kifejezést ott használták először. Bár nem vagyok teljesen biztos ebben, mert természetesen a filozófiában is régóta használatos az empirikus én és a transzcendentális ego megkülönböztetése. A transzcendentális én-fogalmat olyan szubjektivitásfogalomként értjük, amelyre az objektivitások mindegyike vonatkozik. A görögöknek nem volt én-fogalmuk, ezért felettes én-fogalmuk sem. A filozófiában az én azóta játszik szerepet, amióta a modern tudomány kialakult. Egyéb bizonyosság hiányában és az öntudatról való megbizonyosodása miatt vált Descartes-nál az én kitüntetetté. Bizonyára ön előtt is ismeretes Nietzsche mondása: Descartes kétkedésénél alaposabban kell kétkedni! E magabiztos öntudat meglétében nemcsak Nietzsche, hanem Freud és az ideológiakritika is kétkedett. És az a filozófia is, amelyet Heidegger fejlesztett tovább. Az egyénre nem épülhetnek rá többé filozófiák. Ez az oka annak, hogy a költészetet éppoly fontosnak tartjuk, mint magát a filozófiát. Egyszer írtam egy könyvet arról a német-zsidó költőről, akit ma az egész világon nagy figyelemben részesítenek. *Ki vagyok én, és ki vagy te?* – ez a címe. Erre a kérdésre azt a választ adtam, hogy egy költeményből ez nem tudható meg. *Én* és *te* vagyunk mindenkor; a beszélő is és a kérdezett is. Ez a költészet igazi küldetése; annak a kinyilvánítása, hogy a velünk beszélők közül senkit sem értünk oly jól, mint önmagunkat, amikor saját magunkkal állunk párbeszédben.

– *Heidegger és ön is megkülönböztetett figyelemben részesítette Hölderlint. Minek köszönhető ez az érdeklődés?*

– Hölderlin e századi újrafelfedezése – ami kiemelte őt a romantikus költészet egyébként jelentős korszakából – a század legnagyobb meglepetéseinek egyike. Mióta Hölderlin ilyen megkülönböztetett figyelemben részesül, azóta a legnagyobb német költőkkel, Goethével és Schillerrel kell őt egyenrangúnak tekintenünk. Annak ellenére, hogy egy kisebb terjedelmű életművel ajándékozott meg bennünket, amely azonban az említettekével egyező intenzitású.

A nagy költők a kedveltség mindenkori hullámverésén túlmenő, állandó jelenlétet alapoznak meg. Így van ez Hölderlinnél is, amióta ez a rang illeti meg. E pillanatban Hölderlin jelenlétének hullámvölgyében vagyunk. Más nagy költők – gondoljunk Dantéra – utóéletben is vannak irányukba nyitott korszakok, és vannak aztán olyan korszakok, melyekben nehéz velük kapcsolatot teremteni. Hölderlin olyasmiket szóltatott és szólított meg, amire mások nem találtak megnevezést. Azt hiszem, ezzel biztosítva van helye az emberiség nagy költői közt.

– *Hegel az abszolút szellemre alapozta filozófiáját. Van-e még ennek jelentősége a filozófiában? Van-e még abszolút filozófia?*

– Az abszolútum fogalma annyira mesterkéltnél, hogy bizonyos értelemben már ítéletet mond önmaga fölött. Hegel jelentős kísérletet tett arra, hogy a felvilágosodás hagyományát összebékítse a régebbi metafizikai tradícióval és a keresztény hagyománnyal. Ez vezette őt az abszolút szellem fogalmára – ami sem keresztény oldalról nem nyert tartós elfogadást, sem a filozófiát nem volt képes kielégíteni a felvilágosodás és a metafizika ilyen spekulatív megbékítésével. Többé már senki sem hegelianus, noha természetesen mindenki csodálja Hegel közvetítő és megbékítő erejét. Ám Kierkegaard sem élt hiába.

– *Hadd térjünk vissza Heideggerre. Milyen emlékei vannak róla?*

– Ez elég nehéz kérdés olyanvalaki számára, aki huszonhárom éves korában ismerte meg őt, és ha változó távolságban is, de mindig közel állt hozzá. Öt éven át voltam a tanítványa – akkor már a filozófia doktora voltam –, és ezeknek az éveknek sa-

ját kérdésfeltevéseim szempontjából döntő jelentőségük volt. Saját gondolkodói utamat nem tudom teljesen elkülöníteni azoktól a hatásoktól, amelyek Heidegger könyvei és gondolatai révén értek. Azt hiszem, más irányokban haladtam, mint amiket ő követett. Talán bennem inkább megvolt az adottság a párbeszédre, a másként gondolkodókkal való dialogikus kapcsolatra. De Heidegger gondolkodói erejét nehéz jellemezni. Bizonyos értelemben önmaga karikatúráját is adta, annyira egyedülálló volt gondolkodás- és beszédmódja. Diákként jutott eszembe, hogy a karneválokra jól odaillesen egy Heidegger-figura. A Günter Grass regényében festett karikatúra mutatja, hogy ez mennyire nem a véletlen műve; ez ugyanis Heidegger gondolkodásának hihetetlen merészségét és zsenialitását mutatja.

Akinek a gondolkodása erős kapcsolatban áll másokkal, az a másik nyelvét beszéli. Heideggernek vannak követői, akik bizonyos fokig arra kényszerülnek, hogy az ő nyelvét beszéljék. Nekünk újra meg kellett találnunk a saját hangunkat. A heideggeriesen beszélő ember nem gondolkodik önállóan. De ahhoz, hogy valaki megtapasztalhassa saját gondolkodói lehetőségeit, meg kell kísérlnie a Heideggerrel való együttgondolkodást.

– *Az igazság Heideggernél a feltárulkozás. Ez közel áll a parmenidészi pisztisz aléthész, illetőleg a piszton logon fogalmához. Mit jelent az aléthész. Parmenidésznél és a feltárulás Heideggernél?*

– Parmenidész és a görögök tette volt, hogy az alétheia fogalmát nemcsak feltárlásként értelmezték. Ez az, amit ma úgy neveznek: philosophie de la présence. A nagy jelenlét? Nem! Heidegger alétheiáról és feltárlásról beszélt, hogy megmutassa: elzárulás és feltárulás is. Ez számunkra azt jelenti, hogy az igazság feltárulás. Heidegger azt mutatja meg, hogy a feltárulás olyan esemény, mely újra elhomályosul. A fiatal Heideggernek van egy csodálatosan szép mondata, mely így hangzik: „Az élet homályos, a homály ködöt jelent; újra és újra elködösíti magát.”

A filozofálás és a gondolkodás a feltárlásra tesz kísérletet, de ezt elkerülhetetlenül az elzárulás követi. Heidegger gondolkodása ezért nem a feltárlásra irányult, hanem arra az aktusra, melynek során valamit jelenvalóságába szólít, annak megragadására törekszik; megkísérli, hogy közölhetővé tegye és szóba foglalja. Ezért is áll közel olyan költőhöz, mint amilyen Hölderlin és általában a művészethez. A művészet ugyanis nemcsak feltárulás, hanem elzárultság is. Általa valami olyan van jelen, ami nemcsak egy hang tűnékeny sugallata, hanem ami belső lényegével és igazságával tölti be a teret.

– *Heidegger szívesen nyúlt vissza Parmenidészhez. Ugyanakkor Levél a humanizmusról című írásában mintha a feltárulkozást magát hozná kapcsolatba a léttel.*

– Heidegger a korai görög gondolkodásban a saját kérdésének megfelelő kérdésre vagy válaszra szeretett volna rátalálni. Azt remélte és hitte, hogy a görögöknek gazdagabb léttapasztalatra volt lehetőségük, mielőtt az arisztotelészi értelemben vett metafizikát és annak folyományát, a modern tudományt feltárták. Hiit a nyugati világ e sorsfordulóját megelőző léttapasztalatban, amelyben – mondhatni – az elzárulás és feltárulás állandó összjátéka volt jelenvaló. Ez a várakozás vezette vissza őt mindannyiszor a preszókratikusokhoz, és ugyancsak ez vezette a japánokkal folytatott párbeszédre, majd az olyan nagy kultúrák felé, amelyekre nem az indo-árja nyelvek grammatikája ütötte rá a bélyegét. Gondolkodásának zsenialitása abban állt, hogy – Hegelt is felülmúlva – az emberi őstapasztalat olyan közös alapzatát kereste, amelyben a metafizika éppúgy részlegesnek bizonyul, mint a modern tudomány. Ilyen válaszokat a vallások és a művészetek is gazdagon kínálnak; ezek gondolkodó megragadása a feladatunk.

– Heidegger a halál kérdésével való szembesülést is ilyen tapasztalatnak tekintette.

– Számos filozófushoz hasonlóan Heidegger is központi problémának tekintette a halál kérdését. Tudatában volt annak, hogy erre a kérdésre főként a vallás tud feleletet adni. Azt is tudta, hogy valamennyi modern emberhez hasonlóan ő is a tudomány korszakában, a kérdésnek és a válaszlehetőségeknek – gondolkodóképességünk tudományos iskolázottsága folytán adódó – állandó feszültségében él. És azt is tudta, hogy a halál az emberi léttapasztalat lényege felől a nagy találynak, a nagy titoknak látszik. Ez azonban nem zárhatja ki annak lehetőségét, hogy – mint gondolkodó lények – valamiképpen túllépjünk a gondolkodásunkra szabott időhatárokon. A vallások nyilatkozhatnak arról, hogy mi ez a túlnani, a filozófia azonban nem. Ezért állunk – Heidegger megragadó kétértelműségével szólva – végességünk roppantul meredező, megjárhatatlan és megalapozhatatlan titkának magaslata előtt. Ez a halál jelente egy olyan gondolkodó számára, aki tisztában van a vallások üzenetével, ám ugyanakkor a görögöktől sorsszerűen örökölt gondolkodói útját kell járnia.

– *Miért nevezi ezt Heidegger halálra szánt létnek?*

– Nos, ez egyike Heidegger megfogalmazásainak, de nem az egyetlen. A halálra szánt lét azt hivatott jelezni, hogy saját létünk megértését alapjában a halállal való viszonyunk határozza meg. Ezért van ennek a szónak, ennek a megfogalmazásnak ilyen rendkívüli ereje. Azt mondja ki, hogy létünk halálra szánt lét. Ezért is nem tekinthetjük gondolkodásunk alkalmi tárgyának, hanem be kell látnunk: amennyiben jelenvalónak tudjuk magunkat, mennyiben ezzel együtt kell gondolnunk arra is, hogy jelen és már nem jelen. Heidegger a későbbiekben más kifejezéseket is talált; a már említett magaslatot, melyben a titok rejlik; nevezte aztán ereklyetartónak is, melyben a titok el van zárva előlünk. Ebből is láthatja, hogy a hívők vallásüzenetének az ellenképe is mindig újra megjelenik. Ebben – mondhatni – gondolkodásunk életfolyamatának feszültségei nyilatkoznak meg.

– *Mennyire hihetünk a filozófiának?*

– A filozófia kétségtelenül nem vallás, különben feleslegesek lennének a vallások. És a filozófia nem is tudás, hanem kérdés. Valami olyanra irányuló kérdezés, amiről még az is tudható, hogy nem felelet, és ahol mégsem szűnhetünk meg tovább kérdezni. Ez a filozófia.

– *Mire hivatott ma a filozófia?*

– Mint már beszélgetésünk elején is utaltam rá, ma az az óriási feladat hárul ránk, hogy lehetővé tegyük az emberek közti alkotó és a túlélést biztosító párbeszédet. Ennek még csak a kezdetén járunk, és nem tudhatjuk, hogyan folytatódhat. De valószínűleg mindenki tisztában van azzal, hogy e párbeszéd jövőbeli sikerén áll az emberiség sorsa. Ezért gondolom azt, hogy a filozófiai nézőpont ma talán fontosabb, mint olyan korokban, melyekben az emberi társadalom a vallás köré, egyházi formában szerveződött, vagyis olyan közösségekben, amely kijelölte az emberiség útját. A társadalmak, amelyekkel párbeszédre kell lépünk, ma vallási és kulturális sokféleségben élnek. Ezért meg kell tanulnunk odafigyelni a másokra, szót értenünk egymással; melegséget adni egymásnak. Erre taníthat a filozófia.

Illés Róbert

(Tillmann J. A. fordítása)